

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ БІОГРАФІСТИЦІ: ЗАГРОЗИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

В.І. Менжулін

8 травня 1936 р. у своїй урочистій промові під час офіційного святкування вісімдесятої річниці з дня народження З. Фрейда видатний німецький письменник Томас Манн доволі витончено та делікатно поставив під сумнів низку поглядів щодо коренів і статусу психоаналізу, що їх поширював Фрейд і його послідовники (передусім — про принципову науковість цього вчення і його незалежність від філософії та художньої літератури, про правомірність відчуження від психоаналізу К.-Г. Юнга тощо) (див.: [6]). Це досить цікаво саме по собі, але в контексті теми нашої статті куди важливіше, що в цій промові Т. Манн також згадав статтю «одного віденського вченого зі школи Фрейда під заголовком „До питання про психологію старовинної біографіки“»¹.

Інтересам самого Манна, який у той час працював над романом-міфом «Йосип та його брати», цілком відповідав той факт, що біографічний підхід, який пропонує психоаналітична школа, веде до виявлення у житті героя не стільки специфічних рис і реальних фактів, скільки надіндивідуальних міфологічних першосхем. Зрозуміло, однак, що інтересам історико-філософської біографістики, якщо вона намагається залишатися в сучасній академічній системі координат, ця близькість психоаналітичної біографістики до міфу відповідає значно меншою мірою.

---

¹Як нам вдалося з'ясувати, ішлося про статтю відомого австрійського, а згодом американського психоаналітика Ернста Кріса: [25].

Міфологізація біографій історичних фігур — не єдина загроза, яку породжує надмірне захоплення психоаналізом (або ширше — аналізом психологічних, психобіологічних і психопатологічних чинників) у процесі біографічного дослідження. Як ми намагалися показати у деяких публікаціях, в історіографії філософії досить популярна антибіографічна настанова, а однією з причин цього явища є небажання багатьох істориків філософії вдаватися до *біографічного редукаціонізму*, який полягає у визнанні біографії філософа абсолютним ключем до автентичного розуміння його вчення, внаслідок чого останнє розглядають винятково крізь біографічну призму (див., напр.: [7], [8]). На нашу думку, саме біографічний редукаціонізм, якщо він набуває форми надання надмірного значення психологічним, психобіологічним або психопатологічним аспектам біографії філософа, — одна з найбільших вад біографістики, що асоціюється передусім з психоаналізом.

Із часів появи психоаналітичного вчення З. Фрейда з-під пера його послідовників вийшло досить багато так званих «психобіографій» філософів, у яких з більшою або меншою наполегливістю висловлено думку, згідно з якою вчення героя дослідження є логічним наслідком певних патологічних процесів у його психіці, отже, перше можна звести (редувати) до останніх. Філософію в цьому випадку розглядають як симптом, а аналіз філософської системи перетворюється на встановлення етіології захворювання.

Наприклад, К.-Г. Юнг, якого більшість представників психологічного та психіатричного цеху зовсім небезпідставно вважають надто філософічним, сам час від часу дозволяв собі ставати щодо філософії лікарем, який бачить її «наскрізь». Висловлюючи в одному зі своїх листів (1943) негативне ставлення до «неможливої мови», якою написані твори Гайдеггера, Юнг «діагностував» їх як «інтелектуальне збочення», а також висловив сподівання на те, що свого часу буде здійснено дослідження історії філософії, в якому «неодмінно міститиметься глава про „психопатологію філософів“» (цит. за: [5, с. 236-237]).

Зі свого боку, Гайдеггеру зовсім не обов'язково було ознайомлюватися з цим листом, щоб занепокоїтися з приводу патологічності саме такого погляду на філософію, адже у своєму листі Юнг відобразив *на той момент* уже дуже поширені (внаслідок зростання популярності психоаналізу) уявлення, які, що для нас принципово, також стійко асоціювалися з біографістикою. Можливо, саме тому в лекціях про Ніцше, які Гайдеггер читав наприкінці 1930-х (тобто за декілька років до згаданого листа Юнга), заява, що публікація мемуарів сестри Ніцше, «як і *все* біографічне [...] також викликає великі побоювання»

[14, с. 16] (курсив наш. — *В.М.*), сусідить із вираженням відрази щодо біографічно-психологічного коментування як «породження *нашого* часу, що є одержимим психолого-біологічними розшуками» [14, с. 15] (курсив наш — *В.М.*).

Справді, якщо біографізм не зможе вирватися за межі такого породження тих часів, як одержимість психолого-біологічним та іншими типами редуccionізму, все біографічне завжди спричинятиме серед філософів цілком справедливі побоювання і навіть відразу. Наприклад, наприкінці 1960-х років, коли популярність психоаналізу була ще дуже великою, у США вийшла біографія У. Джемса [20], автор якої (Г.-В. Аллен) у сутю фрейдистському дусі наголошував на тому, що внаслідок характерної для Вікторіанської епохи репресії сексуальності філософ мав невротичну поведінку. Однак, як слушно зазначив один із рецензентів цієї біографії:

Уільям Джемс, який так наполегливо стверджував, що темперамент людини має вирішальний вплив на її філософію, можливо, й не був би проти Алленового звернення до психологічного пояснення, проте мав би виступити проти валідності фрейдистського аналізу [27, с. 80].

Ще виразніший приклад абсолютно безперспективного і, з точки зору філософії, абсолютно катастрофічного психобіопатологічного редуccionізму наводить відомий французький історик античної думки П. Адо: два французькі лікарі здійснили спробу піддати медичному огляду «випадок Марка Аврелія» і, досить вільно скориставшись наявними свідченнями, дійшли висновку, згідно з яким їхній «пацієнт» страждав на виразку шлунку й унаслідок цього був замкненою на самій собі, занепокоєною та спантеличеною людиною [1, с. 132].

Насправді, як показує Адо, «песимістичні формули Марка Аврелія є зовсім не вираженням особистих поглядів пересиченого імператора, а духовними вправами, що практикувалися відповідно до строгої методики»; його «Розмисли» не дають можливості сказати, чи був Марк Аврелій спантеличеним песимістом і хворим на виразку, а лише свідчать про те, що це був імператор, який практикував стоїцизм і свідомо наслідував раба Епіктета [1, с. 134]. Отже, як виявляється, редуccionізм (хворий на виразку, який відчуває занепокоєння та спантеличення) цілком можна відкинути, а біографізм залишити (стойк, імператор та одночасно послідовник раба).

Природно, що до таких редуccionій найчастіше вдаються представники дисциплін, так чи інакше пов'язаних із медициною, себто лікарі або психоаналітики. Однак психологічний і навіть психопатологічний

редукціонізм можна зустріти і поза межами медичних кіл. Наприклад, відомий вітчизняний історик філософії початку ХХ ст. Г. Якубаніс у своєму дослідженні, присвяченому постаті давньогрецького філософа Емпедокла, поставив перед собою досить масштабну мету:

Охопити весь зміст його [Емпедокла] особистості як живе ціле, відтворити його духовне обличчя з якомога більшою наочністю, передумати, перечути з ним разом, подивитися його очима на всю ту складну дійсність, з якої він черпав натхнення для творчості [18, с. 25-26].

Однак Якубаніс дещо відійшов від настанови на цілісне охоплення і вдався до редукціонізму, коли висловив упевненість, що розкриття психологічної загадки героя історико-філософського дослідження є цілком здійсненою справою [18, с. 26], і, більше того, заявив про можливість пояснити весь світогляд філософа лише через його душевні страждання [18, с. 66].

Психоредукціонізм можна виявити і в більш новітніх дослідженнях, присвячених біографіям філософів. Наприклад, у випадку з Л. Вітгенштейном найпопулярнішою формою редукціонізму є зведення філософських поглядів цього мислителя до його психосексуальних особливостей, а саме до гомосексуальності. Традиція психобіографічних спекуляцій такого типу розпочалася після оприлюднення деяких епізодів із життя Вітгенштейна у книжці Уільяма Бартлі Третього [21].

Якщо у самого Бартлі, крім одкровень стосовно сексуального досвіду героя книжки, можна знайти ще багато інших цікавих і плідних роздумів щодо його життя і філософії, то в деяких більш пізніх публікаціях, здійснених іншими авторами, спостерігається відвертий гомосексуальний редукціонізм. Наприклад, у книжці з дуже красномовною назвою («Неприспособлені: дослідження сексуальних аутсайдерів») інформація про гомосексуальні пригоди молодого Людвіга, яку, до речі, Бартлі навів без достатніх документальних підтверджень, приймається за абсолютну істину, а після цього стверджується, що неспроможність протистояти власним потягам «викликала у Вітгенштейна палке бажання певності, яке привело його до створення філософської системи [Логіко-філософського] Трактату» [31, с. 225]. (Грунтовну критику надання надмірного значення сексуальній орієнтації Вітгенштейна у формуванні його філософії знаходимо, наприклад, у статті: [24]. У біографії Вітгенштейна, написаній Р. Монком, критиці «гомосексуального редукціонізму» присвячено спеціальний розділ: [26, с. 581-586].)

Питання про гомосексуальність героя дослідження надзвичайно гостро постало і перед Р. Скідельські — біографом видатного британсько-

го філософа й економіста Дж.-М. Кейнса² [10]. Прихильники психоредукціонізму не можуть оминати увагою такий значущий факт біографії Кейнса, як його численні гомосексуальні зв'язки, доходючи при цьому, наприклад, до думки, що один із найбільш резонансних кроків Кейнса як економіста (відторгнення золотого стандарту) зумовлений відторгненням норм сексуальної моралі в особистому житті [10, с. 28]. У відповідь на такі очевидні спрощення захисники інтелектуальної гідності Кейнса, навпаки, оголошують хоч якесь прив'язування економічної теорії Кейнса до його психології «очевидною філософською дурницею», наголошуючи на тому, що «логічна переконливість теорії та її практична цінність існують незалежно від її творця» [10, с. 29].

Скідельські впевнені, що помиляються прихильники обох цих антагоністичних поглядів: перші — встановлюючи причинно-наслідковий зв'язок там, де є лише аналогія, останні — забуваючи, що думки Кейнса не можуть бути абстраговані від його життя, адже сфера його інтелектуальних інтересів «не є наукою, схожою на фізику» [10, с. 29]. Не заперечуючи психоаналітичний підхід як такий і говорячи, що на засадах теорії Фрейда було написано безліч біографій різної якості, Скідельські рішуче виступає проти редукції творчої постаті до «потрясінь, що їх людина пережила у дитинстві» [10, с. 29].

З нашого погляду, на адресу психоредукціоністів можна також висловити і той докір, який Скідельські застосував у полеміці з марксистським (соціально-класовим) редукціонізмом, що, за його словами, «не враховує *додаткову вартість*, яку витворює геній як такий» [10, с. 30] (курсив наш — В.М.). На фундаментальній значущості цього феномену наголошує і біограф Р. Барта, використовуючи дещо інше, але дуже схоже за змістом формулювання:

Барт постійно ухиляється від дефініцій; завжди залишається якийсь *неврахований «залишок»*, і саме він виявляється найголовнішим [4, с. 258] (курсив наш — В.М.).

Іншим прикладом психоредукціонізму можна вважати психобіографічне дослідження, присвячене ще одному (поряд з Вітгенштейном і

---

²Ім'я Дж.-М. Кейнса (1883-1946) асоціюється передусім з економікою, але це не зовсім точно, адже насправді його економічні погляди мали істотне філософське підґрунтя: у молодості він не тільки зазнав значного впливу з боку одного із видатних філософів тих часів Дж.-Е. Мура (з Вітгенштейном Кейнс, зрозуміло, теж спілкувався), а й сам писав філософські тексти (докладніше про це див.: [10, с. 183-206]). Тому не випадково, що в назві біографії, про яку ідеться у цій статті, Кейнса названо не лише економістом, а й філософом [10].

Кейнсом) представникові плеяди мислителів, які прославили Кембриджський університет у першій половині — середині ХХ ст., а саме — Б. Расселу [22]. Автор цієї книжки намагається вивести високі етичні цілі, що ставив перед собою Рассел, та оптимізм стосовно людської природи, який він висловлював у своїх численних публічних заявах, із нав'язливої деструктивності, котру філософ нібито постійно практикував в особистому житті.

Аналогічна настанова простежується й у нещодавно виданій російськомовній книжці, авторка якої³ у *гранично постмодерній* (тобто ледь придатній для розуміння) манері спонукає читача до роздумів над тим, чи є етика Канта «продуктом аскетичного „обмеження“ або наслідком заборонених фантазій лібертина» [9, с. 118] (курсив наш — В.М.).

На нашу думку, такі «каузальні пояснення» можуть слугувати хіба що виразною ілюстрацією того, наскільки безперспективним є поспішне та штучне прив'язування (тобто редукція) певних думок будь-якого мислителя до якихось деталей його життя чи навпаки. У зв'язку зі щойно наведеними і багатьма іншими прикладами редукції ідей мислителя до його психосексуальних особливостей варта уваги думка біографа М. Фуко (ще одного філософа, розмови про якого рідко обходяться без згадування його гомосексуальності), що найважливішим є те, як його герой не загруз у різноманітних індивідуальних і соціальних детермінаціях, а, навпаки, трансформував їх в унікальний життєво-інтелектуальний проект [15, с. 19].

Праця ізраїльського дослідника Б.-А. Шарфштейна під назвою «Філософи: їхнє життя та природа їхньої думки», що вперше була видана 1980 р., демонструє граничні можливості дослідницької стратегії, яка залишається в путях психоредукціоністської настанови й у цілому ототожнює біографічний підхід із психологічним [30, с. 383], а останній нерідко зводить до підходу суто психоаналітичного (див., напр.: [30, с. 349]). Спочатку Шарфштейн вельми докладно проаналізував біографії двадцяти двох найвидатніших західних мислителів XVI-XX ст. (Монтеня, Гоббса, Декарта, Паскаля, Спінози, Локка, Лейбніца, Берклі, Вольтера, Юма, Руссо, Канта, Гегеля, Шопенгауера, Мілля, К'єркегора, Джемса, Ніцше, Сантаяни, Рассела, Вітгенштейна та Сар-

³ А. Пекуровська, перша дружина геніального письменника С. Довлатова, 1973 р. емігрувала у США, викладала російську мову і літературу у Стенфордському університеті. Символічно, що цю книжку, в якій багато сказано про зв'язок думок мислителя з його тілесною конституцією і психосексуальною орієнтацією, видано у серії під назвою «Тіла думки» (див. бібліографічний опис: [9]).

тра), після чого — у главі «Філософи в цілому» — спробував зробити певні узагальнення.

Саме тут, коли свої міркування стосовно окремих персоналій Шарфштейн піддає, так би мовити, редукції другого порядку — цього разу статистичній, не дуже велика перспективність здійснених ним у попередніх главах психобіографічних розвідок стає особливо наочною. Так йому вдалося провести певні зіставлення, а їх результати не тільки квантифікувати, а й втиснути у спеціальну таблицю (див.: [30, с. 346]). Виявилось, наприклад, що лише два герої дослідження (Дж. Берклі та Дж. Локк) не мали особливих проблем у стосунках із батьками [30, с. 347], а більш-менш щасливою людиною (у загальноприйнятому смислі цього словосполучення) взагалі був лише Берклі [30, с. 345].

Проте сам Шарфштейн прекрасно розуміє, що виявлену ним «відповідність» взаємно-однозначною ніяк не назвеш, адже наявність такого досвіду зовсім не є достатньою умовою для появи філософа [30, с. 347], не кажучи вже про загальновідомість того факту, що у творчих особистостей життя безпроблемним не буває майже ніколи. Загальний висновок, якого дійшов цей дослідник, зводиться до того, що вчення усіх розглянутих ним філософів визначене їх персональними потребами й ідіосинкразичними емоціями [30, с. 380]. У зв'язку з цим Шарфштейн задається питанням про те, чи можна вважати ці вчення чимось більшим, ніж простими епіфеноменами життя їхніх творців, тобто чи мають вони якусь самостійну цінність [30, с. 380], і відповідає на нього таким чином:

Філософські ідеї є плідними в багатьох галузях. Важко уявити розвиток цивілізації за їх відсутності, оскільки через абстракції філософії маніфестується й оновлюється творча сила, що живить літературу, технологію і науку [30, с. 385].

Щоб дійти цього висновку, навряд чи треба було здійснювати таке детальне дослідження. Якщо ми справді намагаємося досліджувати *ідіосинкразичність* філософів, робити це краще не шляхом узагальнень (психологічних, психоаналітичних і, тим більше, статистичних), а в кожному конкретному випадку окремо, або, як сказав би В. Віндельбанд, за допомогою *ідіографічного* підходу.

У контексті критики психобіографічного редукціонізму дуже повчальний досвід одного із героїв книжки Шарфштейна — Д. Юма. Останній, коли зайшлося про біографію О. Кромвеля, визнав, що жодна психологічна теорія (зокрема і його власна) тут не допоможе, адже для того, щоб збагнути унікальність будь-якої історичної фігури,

треба не пояснювати, а описувати (див.: [29, с. 104]). Утім, відмовитися від пояснення біографій філософів за допомогою загальних теорій — тільки половина справи. Важливо також уникнути спокуси використання одиничних фактів з їхнього життя шляхом зведення до них загальних тенденцій у їх філософствуванні.

Такого роду редукціонізм можна проілюструвати на прикладі доповіді Р.Ричардса на симпозіумі «Написання біографії: історики та їхня майстерність», що відбувся 2000 р. у США. Доповідь мала дещо приголомшливу назву «Чи вбив Фридрих Шеллінг Августа Бемер і чи має це значення? Потрібність біографії в історії філософії» [28], а її основна мета полягала в демонстрації існування глибокого зв'язку між філософією та біографією на прикладі з життя видатного німецького мислителя.

На думку Р.Ричардса, на початку ХІХ ст. Шеллінг пережив дуже травматичну подію, що не тільки позначилася на його самопочутті, а й призвела до радикальної філософської метаморфози. Будучи ще зовсім юною дівчиною, важко захворіла Августа Бемер — донька Кароліни Бемер-Шлегель. Шеллінг, керуючись найкращими намірами, активно втручався у процес лікування, однак, на жаль, дівчина померла. Дати об'єктивну оцінку тому, наскільки великою була в цьому провина власне Шеллінга, навряд чи можна, утім, як вважає Ричардс, суб'єктивне відчуття власної гріховності було у Шеллінга настільки сильним, що він зненавидів себе.

Досі міркування Ричардса сприймаються як доволі правдоподібні, однак далі він робить дуже рішучий пояснювальний крок, який викликає серйозні підозри у редукціонізмі: втрата поваги до свого «я» та власної суб'єктивності нібито примусила Шеллінга відмовитися від філософських поглядів, прихильником яких він був до того часу. За Ричардсом, епохальний розрив із філософією *суб'єктивного* ідеалізму Й.-Г. Фіхте був безпосереднім наслідком зневіри Шеллінга у власній *суб'єктивності*, що виникла у нього внаслідок трагічного втручання у справу Августа.

Як слушно зазначає колега Ричардса (Дж. Конант), усім варіантам редукціонізму (марксизм, психоаналіз та ін.) властиве уявлення, згідно з яким діяльність філософа зумовлена, є *результатом дії* певних *причин*, що є *зовнішніми* відносно власне його діяльності як філософа [23, с. 18]. Це дуже сильно псує репутацію біографічного підходу в очах філософів, які з давніх часів займаються пошуками останніх причин, тобто чогось такого, що є самодостатнім й абсолютно вільним від зовнішніх втручань. Отже, цілком природно, що в академічних колах

компаратменталізм користується великою повагою. Невипадково видатний історик філософії ХІХ ст. К. Фішер, оцінюючи роль, яку відіграла смерть Августи у біографії Шеллінга, лише обмежився констатацією того, що після смерті дівчини «глибоко вражений Шеллінг захворів», але за два з половиною місяці одужав і повернувся до викладацької діяльності в Єні [13, с. 75].

Позицію К. Фішера з цього питання можна розглядати як своєрідне подолання (тоді як позицію Ричардса — повернення) моди на редукаціоністські інтерпретації, що панували в європейській біографістиці, починаючи приблизно з середини ХІХ ст. під сумнозвісною назвою «біографічний метод», адже, саме з точки зору отця-засновника цього «методу» (французького літературного критика Ш.-О. де Сен-Бьова) та його прихильників, твори будь-якого автора є калькою з подієво-фактологічного зрізу його життя (докладніше про виникнення, розквіт і занепад «біографічного методу» див., напр.: [1, с. 77-78]). Проте, що психоредукціонізм був продовженням справи Сен-Бьова, свідчить і той факт, що у пронизаних його духом дослідженнях, як і в працях прихильників «біографічного методу», з самого початку «індивідуальності надавалася роль вторинного багатоманіття, за фасадом якого належало шукати єдину та загальну структуру причинно-наслідкових відношень» [1, с. 78].

Однак чи є все вищесказане свідченням того, що історико-філософська біографістика мусить повністю відмовитися від розгляду психологічних, психобіологічних або психопатологічних чинників? На нашу думку, ні. Приклади, а також методологічні засади продуктивного подолання загроз психоредукціонізму (тобто такого біографічного дослідження, яке враховує психологічні чинники, не зводячи до них усе розмаїття життя і творчості героя) можна знайти у багатьох біографів, а також філософів та істориків філософії. Наприклад, психологізм, який іноді закидають К. Ясперсу противники біографізму, принципово відрізняється від психоредукціонізму, котрим грішили його численні колеги за першим фахом (психіатрія).

Те, що Ясперс долав антибіографізм, стоячи при цьому на принципово антиредукціоністських позиціях, наочно проявилось в його критичному ставленні до будь-яких дослідницьких стратегій, які намагаються остаточно пояснити людину за допомогою тих чи інших каузальних детермінант, ігноруючи такі фундаментальні риси людського існування, як *трансцендентна таємниця* і здатність приймати *екзистенційні рішення*. Розуміючи, що психоаналіз Фрейда містить загрозу редукаціонізму (див., напр.: [2, с. 25]), Ясперс, утім, закликав не

нехтувати такими очевидними обставинами філософствування, як душевні недуги, в яких опиняються та від яких страждають філософи [18, с. 146]. Хоча роль цих чинників не є вирішальною, вони все ж таки мають значення. У цьому плані досить примітно, що в праці «Загальна психопатологія» Ясперс заявив: зрозуміти сутність учення Фрейда можна було б краще, якби з самим автором був проведений психологічний аналіз [19, с. 923].

Однак Ясперс не мав особливої потреби реалізовувати таку ідею (застосовувати психоаналіз для прояснення прихованих пружин інтелектуальної продукції його творця) на практиці. У тій самій «Загальній психопатології» він виклав власну, дуже відмінну від Фрейдової, стратегію дослідження психобіографічних складових особистості [19, с. 805-847]. Незважаючи на те, що в цьому випадку йдеться передусім про вивчення біографії особистості в контексті її психолого-психіатричного обстеження та лікування, Ясперсів аналіз настільки широкий і глибокий, що ми можемо почерпнути з нього багато ідей, які є досить цінними і для історико-філософської біографістики.

Виняткова роль у зміцненні зв'язків між філософією та біографістикою належить ще одному представникові екзистенційної традиції філософствування Ж.-П. Сартру. Особливе значення має запропонований Сартром регресивно-прогресивний метод, який увиразнює його спробу здолати редукціонізм, характерний для психоаналітичного та марксистського підходів до біографії. Останні обмежуються тим, що Сартр називає регресивним моментом, і нехтують прогресивною фазою дослідження, а саме — пошуками того, як герой, керуючись своєю невід'ємною свободою вибору, своїм правом ставити та змінювати цілі, трансформує різноманітні об'єктивні передумови (соціальні, психологічні тощо) у власний фундаментальний проект.

Серйозним викликом Сартровій стратегії біографічного дослідження може слугувати припущення, що упродовж життя людина здатна відмовлятися від одних проектів на користь інших. Відмова від ідеї про наявність у кожної людини свого єдиного і неповторного «фундаментального проекту» надзвичайно ускладнює біографічну справу. Можливо, кожен окремий проект і піддається остаточному розшифруванню, але сам факт множинності проектів вельми проблематизує створення єдиного біографічного наративу.

Про масштаби проблеми свідчить і досвід самого Сартра: працюючи над чужими життєписами, він не зрідка досить брутально навізував своїм героям зовсім не їхні, а свої власні проекти, тобто й сам вдавався до редукціонізму. Роблячи це, Сартр ніби забув уроки

нешодавнього та культурно-близького минулого, адже вже його старший сучасник і співвітчизник М. Пруст в есе з красномовною назвою («Проти Сен-Бьова») висловив дуже серйозне застереження на адресу усіх своїх майбутніх біографів, сказавши:

Я усіх вводжу в оману... Я не той, ким видаюся... Як приємно, коли тебе приймають за іншого, а ти, запозичивши чужу особистість, розбійничаєш під прикриттям цієї маски... (цит. за: [12, с. 180]).

Неможливість втиснути біографію творчої особистості в один-єдиний проект дуже гостро усвідомлював і молодший сучасник-співвітчизник Сартра — М. Фуко, який наголошував, що він та подібні до нього пишуть не для того, щоб дізнатися, ким вони є, а для того, щоб стати *іншими* (див., напр.: [12, с. 50]; докладніше про позиції Сартра і Фуко щодо біографічного аспекту філософствування див.: [7, с. 206-244, 261-277]).

З точки зору перспективи подолання психобіографічного редукаціонізму інтерес породжує концепція «творчої хвороби», яку розробляв у середині ХХ ст. відомий швейцарсько-канадський історик психоаналізу А. Елленбергер (докладніше про це див.: [7, с. 123-144]). Якщо говорити про більш близькі до нас часи, багато цінних ідей напрацьовано в рамках такого напрямку сучасної гуманітаристики, як новий історизм. Показовим у цьому плані є оцінювання новим історизмом психоаналітичної методології, яка становить йому потужну конкуренцію на ниві біографістики. Як і для психоаналізу, для нового історизму життя людей, їхня психологія має не менше значення, ніж створені ними тексти.

Однак проklamуючи (слідом за психоаналізом і всупереч структуралізму або, скажімо, марксизму) звернення до індивіда та його психології, новий історизм досить чітко усвідомлює ризик потрапляння до класичних пасток психоредукаціонізму. Наприклад, фразу відомого російського філософа О.Ф. Лосева «В любові ми повторюємо любе ім'я і волаємо до коханого через його ім'я», яку психоаналітик з великою ймовірністю витлумачив би як обмовку, що виражає приховану гомосексуальність її автора, визначний російський представник нового історизму О. Еткінд (який, до речі, зараз працює у вже згадуваному Кембриджському університеті) розуміє значно ширше — в контексті спрямованості «всієї філософії Лосева до одного і головного імені — Христа» [16, с. 263].

За Еткіндом, усі твердження психоаналітичного спрямування (тобто твердження, згідно з якими за діями та висловами людини приховані певні неусвідомлені нею мотиви) є лише гіпотезами, причому такими

гіпотезами, користуватися якими треба тільки у надзвичайних випадках — коли інакше не можна. Якщо якийсь автор вдається до таких гіпотез дуже часто, на думку Еткінда, «читач має право поставити зустрічне питання: що це у нього, в автора, у несвідомому?» [17, с. 35]. Взагалі, стверджує Еткінд:

Що складнішим є культурне життя, то менше воно мириться зі спрощеннями психіатрії [...] і ясніше видно, що сама психіатрія — не більше ніж частина культури [15, с. 247].

У своїй відомій праці з історії психоаналізу в Росії Еткінд робить досить несподіване припущення, згідно з яким за певних обставин фрейдизму міг би прислужитися діалогізм М. Бахтина. На відміну від Фрейда, який був упевнений, що правду про людину знає не вона сама, а лише аналітик, Бахтин вважав, що «будь-яке висловлювання про людину, зроблене іншим, у принципі є недостатнім і дефектним» (цит. за: [16, с. 390]). Керуючись думкою, що «справжнє життя особистості є доступним тільки діалогічному проникненню в неї» (цит. за: [16, с. 391]), Бахтин пропонував замість аналізу однієї людини («нешасного пацієнта») іншою (аналітиком, який «знає істину») аналіз взаємодії багатьох рівноправних і повноцінних індивідів. На думку Еткінда, діалогічний варіант психоаналізу «відрізнявся б, імовірно, меншою жорсткістю [...] більшою свободою дій аналітика, меншою маніпулятивністю терапії» [16, с. 406].

Як нам здається, такої істотної ампліфікації за рахунок діалогізму потребує не тільки психоаналіз як терапевтична практика, а й будь-які спроби психологічного аналізу в рамках біографістики. При цьому можна слідувати як строго букві діалогічного вчення М. Бахтина (докладний аналіз перспектив застосування у біографістиці безпосередньо ідей цього мислителя міститься в роботі сучасної української дослідниці І.В. Голубович (див.: [3, с. 95-156])), так і ширший настанови — на діалогізм як такий. З діалогічної перспективи будь-який біографічний матеріал (зокрема й психологічний) має сенс в історико-філософському дослідженні лише тоді, коли він співіснує з матеріалом суто філософським *на паритетній основі*, тобто використовується не для пояснення ідей філософів, а для прояснення, причому не стільки окремо взятих ідей, скільки усїєї постаті філософа, яка є дуже складною і далеко не односпрямованою взаємодією життєвих і теоретичних чинників. На відміну від пояснення, яке тяжіє до однозначності, прояснення з самого початку має усвідомлювати власну поліваріантність і неостаточність.

Враховуючи вищесказане, а також відповідно до етимології слова «біографія» (яке походить від давньогрецьких слів «*bios*», тобто «життя», та «*graphein*», тобто «пишу» («писати»), «креслю» («креслити»), «малюю» («малювати»)), гіпотетичний «ідеальний біограф філософа» мусить, перш за все, якомога точніше описати, як його герой жив, та окреслити, які ідеї він висловлював. Вдале виконання цієї настанови дозволяє створити доволі виразний «портрет на тлі» (або, якщо скористатися словосполученням із назви щойно згаданої роботи І.В. Голубович, «силует на тлі»), який не розкриває однозначні причини та наслідки, а лише надає змогу побачити максимально широкий спектр імовірних зв'язків (паралелі, перетини, асоціації, впливи тощо) і залишає право інтерпретувати їх значущість за читачем.

Одним із найуспішніших прикладів реалізації такої стратегії є вже згадувана вище біографія Дж.-М. Кейнса, після публікації першого тому якої її автор (Р. Скідельські), до речі, отримав титул пера Англії (1991). «Портрет на тлі», який написав Скідельські, показує, що, з одного боку, для розуміння теорії Кейнса варто врахувати специфіку епохи, за якої він жив, його походження, виховання, темперамент, звичаї, що домінували в колах, з якими він був тісно пов'язаний, але, з іншого боку, треба не забувати, що ідеться передусім про творчу особистість, яка не тільки була осередком впливів, а й сама справила величезний вплив на всю подальшу історію людства, адже «змогла взяти найкраще з *усіх світів*, що відкривалися їй» [10, с. 30-32] (курсив наш — В.М.).

На нашу думку, у цій цитаті міститься один із найважливіших ключів до написання гарної біографії філософа: вона, на відміну від суто психоаналітичної або ще суто якоїсь, має врахувати якомога більше світів, в які довелося зазирнути її герою, залишивши читачеві право вирішувати, яким впливам надавати більшого, а яким — меншого значення, і яку, врешті-решт, вони утворюють констеляцію. Місце властивої для психоаналізу *біографістики підозри* з її «знанням», як усе було «насправді», має посісти *біографістика довіри* з її підозрою до власної обізнаності і довірою до читача. Про те, що останньому довіряти можна й варто, знав ще Ж.-Ж. Руссо, який задовго до Сен-Бьова, Фрейда і багатьох вільних або невільних продовжувачів їхньої справи зрозумів, як треба ставитися до читача, якщо хочеш розповісти йому про своє життя і сподіваєшся на те, що у самої цієї розповіді буде якомога довше життя:

Якщо б я переймався лише результатом і сказав читачеві: ось яким є мій характер, — він подумав би, що якщо я не обманюю його, то

обманною принаймні себе. Але по-простому і докладно розповідаючи йому все, що зі мною траплялося, всі свої думки, всі свої почуття, я не можу ввести його в оману, якщо тільки сам того не забажаю; та й поставивши собі цю мету, я не так просто зміг би досягти її в такий спосіб. Саме читачеві належить з'єднати ці елементи і визначити істотність, яку вони мають: результат мусить бути його творінням, і якщо він тоді помилиться, то помилка виходитиме від нього самого [10, с. 177].

Бібліографія

- [1] *Адо П.* Духовные упражнения и античная философия. — М.: Степной ветер ; СПб.: Коло, 2005.
- [2] *Гайденок П.П.* Человек и история в экзистенциальной философии Карла Ясперса // Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М.: Республика, 1994. — С. 5-26.
- [3] *Голубович И.В.* Биография: силуэт на фоне Humanities: (Методология анализа в социогуманитарном знании). — Одесса: Фридман А.С., 2008.
- [4] *Дьяков А.* Ролан Барт как он есть. — СПб.: Владимир Даль, 2010.
- [5] *Лейбин В.М.* Фрейд, психоанализ и современная западная философия. — М.: Политиздат, 1990.
- [6] *Манн Т.* Фрейд и будущее // Иностранная литература. — 1996. — № 6. — С. 195-207.
- [7] *Менжулін В.І.* Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні. — К.: НаУКМА, Аграр Медіа Груп, 2010.
- [8] *Менжулін В.І.* Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення // Наукові записки НаУКМА. — 2011. — Том 115: Філософія та релігієзнавство. — С. 18-25.
- [9] *Пекуровская А.* Герметический мир Иммануила Канта: По ту сторону зрения и слуха. — СПб.: Алетейя, 2010.
- [10] *Руссо Ж.-Ж.* Исповедь. — М.: Захаров, 2004.
- [11] *Скидельски Р.* Джон Мейнард Кейнс. 1983–1946. Экономист, философ, государственный деятель: в 2 кн. — Кн. 1. — М.: Московская школа политических исследований, 2005.

- [12] *Уэльбек М.*, Леви Б.-А. Враги общества. — М.: Иностранка, 2009.
- [13] *Фишер К.* История новой философии. — Т. 7: Шеллинг, его жизнь, сочинения и учение. — СПб.: Издание Д.Е. Жуковского, 1905.
- [14] *Хайдеггер М.* Ницше. — Т. 1. — СПб.: Владимир Даль, 2006.
- [15] *Эрибон Д.* Мишель Фуко. — М.: Молодая гвардия, 2008.
- [16] *Эткинд А.* Хлыст: Секты, литература и революция. — М.: Новое литературное обозрение. — Хельсинки: Каф. славистики Унта Хельсинки, 1998.
- [17] *Эткинд А.* Non-fiction по-русски правда: Книга отзывов. — М.: Новое литературное обозрение, 2007.
- [18] *Якубанис Г.* Эмпедокл: философ, врач и чародей: Данные для его понимания и оценки; Гёльдерлин Ф. Смерть Эмпедокла: Драма. — К.: СИНТО, 1994.
- [19] *Ясперс К.* Общая психопатология. — М.: Практика, 1997.
- [20] *Allen G. W.* William James: a Biography. — N.-Y.: Viking Press, 1967.
- [21] *Bartley III W. W.* Wittgenstein. — Philadelphia: Lippincott, 1973.
- [22] *Brink A.* Bertrand Russel: a Psychobiography of a Moralst. — Atlantic Highlights; New Jersey: Humanities Press International, 1989.
- [23] *Conant J.* Philosophy and biography // Wittgenstein: Biography and Philosophy. — Cambridge: University Press, 2001. — P. 16-50.
- [24] *Conant J.* Throwing away the top of the ladder // The Yale Review. — 1990. — № 79 (3). — P. 328-364.
- [25] *Kris E.* Zur Psychologie älterer Biographik (dargestellt an der des bildenden Künstlers) // Imago. Zeitschrift für psychoanalytische Psychologie ihre Grenzgebiete und Anwendungen. — XXI. — Heft 3 (1935). — S. 320-344.
- [26] *Monk R.* Ludwig Wittgenstein: the Duty of Genius. — N.-Y.: Free Press: Maxwell Macmillan International, 1990.

- [27] *Reck A.J.* Review of «William James, a biography» by Gay Wilson Allen // *Philosophy*. — Jan., 1970. — Vol. 45. — № 171. — P. 80-81.
- [28] *Richards R.J.* Did Friederich Schelling kill Auguste Böhmer and does it matter? The necessity of biography in the history of philosophy // *Writing Biography: Historians and their Craft*. — Lincoln & London: University of Nebraska Press, 2004. — P. 133-153.
- [29] *Rollyson C.E.* *Biography: an Annotated Bibliography*. — Lincoln, Nebraska: An Autors Guild Backprint.com Edition, 2007.
- [30] *Scharfstein B.-A.* *The Philosophers: Their Lives and the Nature of their Thought*. — N.-Y. : Oxford University Press, 1989.
- [31] *Wilson C.* *The Misfits: a Study of Sexual Outsiders*. — London: Grafton, 1988.

Надійшла до редакції 25 березня 2013 р.